

i 1900-tallets håndarbeidsbøker

For våre formødre utgjorde vedlikehold og reparasjoner av tekstiler en stor og tidkrevende del av husarbeidet. Tiden som har blitt brukt på dette har minket betraktelig i løpet av 1900-tallet (Avdem og Melby 1985, Hagemann & Roll-Hansen 2005, Sæbø 1986, Lingsom & Ellingsæter 1983). Fra å ha utnyttet alt til siste trevl, sies det ofte at ingen reparerer noen ting lenger. Slike absolutte påstander er sjelden riktige, og noe gjøres fortsatt, delvis på andre måter enn før (Klepp 2001 og 2002). I denne artikkelen skal vi ikke se på hva som er blitt gjort – eller gjøres, men hvordan ulike teknikker har blitt omtalt og formidlet i samtiden. Hva slags teknikker fantes på 1900-tallet for å ta vare på tekstilene, og hvordan endret de seg i dette århundret? Når skjedde disse endringene, og hva har til en vært tid vært ansett som viktig å lære bort?¹

Kildene til å besvare disse spørsmålene er 80 håndarbeidsbøker, alt fra store oppslagsverk, til enkle mønstersamlinger. Dette er supplert med noen årganger av medlemsbladet for Husmorforbundet –, *Husmoderen*², *Arbeidermagasinet* – senere *Magasinet for alle*³, håndarbeidsbladet *Alt om håndarbeid*⁴ og *Kvinner og Klær*⁵. All omtale av teknikker for reparasjon og gjenbruker er registrert og analysert ut fra spørsmålene hvordan teknikken har blitt presentert og hva hensikten har vært med dem. Analysen får dermed også frem forfatteres og utgivers holdninger til bruken av dem. Dette vil bli sett på som måter å forstå teknikkene i samtiden. Med *samtiden* menes her det tiåret publikasjonen ble utgitt.

Analysen av håndarbeidsbøkene og bladene vil bli organisert i noen hovedtyper teknikker for å økonomisere med tekstiler. Men først vil jeg kort beskrive litt av den tekstile hverdagen bøkene og bladene ble brukt innenfor.

HÅNDARBEIDSUNDERVISNING OG TEKSTILFORBRUK PÅ 1900-TALLET

Mye av tekstilarbeid på begynnelsen av 1900-tallet – i hvert fall utenom byene, kan karakteriseres med begrepet husflid. Husflid har inngått i en husholdsøkonomi der størst mulig grad av selvberging var et mål. Fra gammelt av hadde kvinnene ansvar for hele produksjonsprosessen fra ull og lin til ferdige klær og stoffer. Selv om det fantes både lokale og sosiale variasjoner i når dette mønsteret ble brutt, var hjemmeproduksjonen stor gjennom hele mellomkrigstiden og, i enkelte områder, inn på 1950-tallet. Industrien overtok etter hvert enkelte av de mest tidkrevende prosessene som karding og spinning, og noe bomullsgarn og ferdige tekstiler var i salg. Men strikke og sy – lappe og stoppe var noe så å si alle kvinner gjorde (Avdem og Melby

Dette lappeteppet ble sydd av en norsk kvinne i USA i 1899 til hennes nyfødte sønn. Teknikken kalles *crazy quilting*, og kantene er dekket med grensting.

Foto:
Norsk Folkemuseum

1985:115-116). På 1950-tallet var spinning fortsatt ikke uvanlig og hjemmevevde ull- og halvullstoffer var i bruk i bygdene (Thorsen 1993:209 og 211). Blant arbeiderkvinner var selvforsyningsgraden høy for klær, selv om de ikke produserte råvarene selv (Avdem og Melby 1985:125).

Mens bondekvinnenes tekstilarbeid inngikk i gårdens arbeidsliv, var noe av det som kjennetegnet tekstilarbeidet blant samfunnets bedrestilte kvinner, at det ikke var definert som arbeid. Håndarbeidet, eller ”finere håndarbeid” som dette også kaltes, omfattet teknikker som hekling, broderi og knipling. Håndarbeid var velegnet til å holde kvinner sysselsatt utenfor et inntektsgivende arbeid (Veblen (1899) 1976). Men dette forhindret ikke at noen også kunne gjøre det til et levebrød f. eks. som håndarbeidslærerinner. Tekstilarbeidet på landsbygda var preget av gode kunnskaper om råvarer og holdbarhet, mens det borgerlige håndarbeidet var mer dekorativt med vekt på kompliserte, tidkrevende teknikker. Strikking og vanlige former for istandsetting var likevel vanlig i alle miljøer. Sammen med grunnleggende ferdighet i søm, var dette også hovedinnholdet i folkeskolens håndarbeidsundervisning.

Håndarbeid som obligatorisk skolefag ble innført i byene i 1889, på landet noe senere. Hovedsete for utdanning innen håndarbeid var den kvinnelige industriskole i Christiania. Der ble også håndarbeidslærerinner utdannet. Pensum og metodikk hadde som klart siktemål å lære pikene nødvendige ferdigheter for deres fremtidige liv som mødre og husmødre. Dessuten skulle pikene gjennom håndarbeidet lære orden, disiplin og tålmodighet.

I mellomkrigsperioden ble nye tanker om barnetegning og kreativitet utviklet, noe som skulle få store konsekvenser for håndarbeidsundervisningen etter krigen. Med moderne kunst økte oppmerksomheten mot barnetegninger. Innen psykologi ble utviklingstanken fremherskende. Carl Gustav Jung rettet oppmerksomheten mot de ubevisste lag av personligheten som kanaliseres og synliggjøres gjennom skapende virksomhet.

På grunn av krigen og gjenreisningsperiodens lite eksperimentelle klima fikk de nye tankene ikke gjennomslag før i 1960, men da nærmest som en revolusjon. I det nye faget ”forming” skulle undervisningen ikke lenger være basert på innlæring av teknikk og disiplin, men i stedet gi utviklingsmuligheter for barnets iboende skapende evner. Fordi mange lærere var utdannet før omslaget, ble det fortsatt gitt kunnskapsorientert undervisning på mange skoler. Men utover 1970-tallet ble skolenes formingsundervisning mer i tråd med sin målsetting. I denne undervisningen kom en rekke nye materialer som strie, filt osv til å spille en sentral rolle. Kritikerne hevdet blant annet at formingslærerne var redusert til materialforvaltere.

På midten av 1990-tallet forsvant forming fra skolenes mønsterplan til fordel for faget ”kunst og håndverk”. Tanken om individets individuelle vekst måtte vike for en større vektlegging av det kollektive og av kunnskapsformidling. Kulturarv og miljø ble viktige stikkord.

I skolens opplæring i tekstil er det dermed et klart brudd i 1960 – selv om lokale variasjoner og konservative lærere bidro til at mange likevel fikk en mer gammeldags kunnskapsorientert opplæring i tiårene etter.

Også innenfor motehistorien er 1960-tallet et vendepunkt. Det nye var ikke at moten endret seg, men at det vokste frem store grupper som tok avstand fra moten. Denne ”antimoten” var preget av opprør mot det etablerte samfunn, vietnamkrigen og vestlig tankegang. Alternativene ble funnet i den tredje verden (Wilson 1989:205). Moteindustrien tok fort opp i seg elementer fra antimoten og solgte f. eks ferdigslitte dongeribukser og østlig inspirerte klær. Også på 1970-tallet sto antimoten sterkt, da var det særlig miljø-ødeleggelse og forbrukersamfunnet det ble protestert mot. Bekymringen for ressursbruk og negative effekter av forbruk preget samfunnet (Furre 1992:350). På 1980-tallet stilnet kritikken, jappetid og merkeklær avløste klær som gav assosiasjoner til solidaritet med den tredje verden og mer eller mindre hjemmelaget tøy.

Tidsnyttingsundersøkelser viser at befolkningen på 1970-tallet forandret sitt livsmønster betydelig. En av de mest markerte endringene var den sterke økningen av fritid (Haraldsen og Kitterød 1992:15-16). Til tross for at kvinner har økt sin deltagelse i inntektsgivende arbeid, har økningen i tid brukt til fritidsaktiviteter for kvinner fortsatt også på 1980- og 90-tallet. Husarbeidet har vært den store salderingsposten. Arbeidet har enten blitt utført på mer effektive måter, noe er kuttet helt ut og noe har blitt omdefinert til fritidssysse. Hvordan dette har preget arbeidet med å økonomisere med tekstiler vil analysen vise.

På 1990-tallet ble moten presenteres med slagordet ”Alt er lov”. Det som tidligere hørte til anti-mote og avgrensede miljøer inngikk mer som en integrert del av ”det moderne”. En personlig miksing av stiler, materialer og prisklasser ble etter hvert ”lov”. Samtidig ble uniformeringen også sterkere. Kjedeutikkene dominerer markedet og ikke minst fargeutvalget ble svært begrenset.

1960-tallet innleder også det som har vært kalt ”den store kjøpefesten” (Löfgren 1990:191). Krigen hadde ført til at utviklingen mot mer ferdigvarer på tekstilsektoren ble satt flere hakk tilbake. Tekstilrasjoneringen ble ikke opphevet før i 1952, og bidro til at virkningen av denne varte også langt utover på 1950-tallet (Solbraa-Bay 1970:11). Men deretter startet velstandsveksten som har preget hele etterkrigstiden. Utvalget av varer eksploderte, og innenfor tekstil ble de masseproduserte varene billige å anskaffe for den enkelte forbruker. I 1998 kastet vi om lag 20 kg tekstiler hver, og ca 50 % av dette havnet som søppel (Vittersø og Strandbakken 1998:45 og 57).

I begynnelsen av århundret var tekstiler viktige investeringsobjekter. En velfylt utstyrs-kiste var kvinners medgift og dette utstyret var ment å vare livet ut. I det førindustrielle samfunn var tekstilene blant de eiendeler som det var lagt mest arbeid i og som dermed var mest verdifulle. I løpet av hundreår har tekstilenes forventede levetid og verdi gått drastisk ned. Dette har hatt store konsekvenser for hvilke reparasjonsteknikker som har blitt betraktet som lønnsomme og for gjenbruk og resirkulering.

Vi skal nå mer i detalj se hvordan håndarbeidsbøker og blader har formidlet teknikker for å økonomisere med tekstiler. Vi starter med å hva som

kan gjøres for å forebygge slitasje, for å så å se nærmere på hva som kan gjøres når tekstilene allerede er slitt eller ødelagt. Til slutt vil teknikker som omhandler utnyttelser av restene bli diskutert.

FOREBYGGING AV SLITASJE

Slitasje kan forebygges gjennom riktig behandling, forsterkninger og ved å fordeler slitasjen jevnt. Nær beslektet er teknikker for å gjøre fremtidige reparasjoner enklest mulig. Dette var viktige temaer frem til og med 1960-tallet. På 1970-tallet ble det skrevet lite om det, og i bøker fra 1980/90-tallet ingenting.

Riktig behandling av klær omfatter råd både for klær i bruk og for stell og oppbevaring når de ikke brukes. Det ble anbefalt å la klærne henge på gode kleshengere, med alle knapper kneppet og tømte lommer. Også når klærne var i bruk var rådet å passe på at lommene ikke var for fulle. I det daglige måtte klærne aldri slenges, men bli hengt pent opp. ”Klærne ser bedre ut når de holdes skikkelig vedlike, løse tråder, knapper som mangler o.l. har stor betydning for helhetsinntrykket” (Magasinet for alle 1965 nr. 5). Alle klær varer lenger hvis de får hvile, het det. Et godt råd var derfor å ha to sett kontorklær som ble byttet annen hver dag. Det lagt stor vekt på å børste og luften klær fordi støv og skitt, i følge bøkene, slet på tøyet.

Klær kan beskyttes både innenfra og utenfra. De utsettes for slitasje, fett og svette fra kroppen. Dette utgjorde først og fremst et problem for dameklær på grunn av den kroppsnære passformen. Svetteflekker ble unngått gjennom bruk av preserver og deodoranter. Trange skjørt og kjoler fikk stivt fôr, for å unngå at stoffet ble strukket. Ullkjoler ble beskyttet med fôr eller ved bruk av trøye. Fôr ble brukt under albuen for å unngå at de ble slitt innenfra.

Fra utsiden utsettes klær for flekker, skitt og støv, i tillegg til slitasje. Det ble anbefalt å beskytte klær ved bruk av forklær og spesielle huskjoler; *vaskekjoler*. Forklær ble omtalt hyppig på 1940/50-tallet, men nevnes bare sporadisk deretter. Inne beskyttet husmoren strømpene med tøfler, ute med strømpesparer og fotvarmer.

Bøkene fra 1950/60-tallet har forslag til forsterkninger av enhver kant og slitasjeutsatt parti på barneklær. Bukser kunne få skrittfôr og slitebånd i nederkant. Knærne kunne forsterkes med lapp på innsiden festet til sidesømmene. Skinnkanter, også kalt skåner, nederst på jakkeermene skulle beskytte disse, en stor fordel særlig hvis jakken senere skulle legges ned. Lekeadresser ble foreslått forsterket av lapper på vrangen, enkelte ganger også på retten, men da med en dekorativ utforming.

Forsterking av strikkeplagg kunne gjøres med dobbelt garn, helgarn eller innstriking av lintråd. Maskesting, som ellers er en teknikk for reparasjoner og dekor, ble også foreslått som forsterkning.

Eksempler på teknikker for å fordele slitasje er sokker og strømper strikket etter ”spiralprinsippet”, altså uten hel, eller det å bytte ermene (venstre til høyre og omvendt) på genseren etter en tids bruk.

Et hjemms lintøy skulle brukes gjennom mange år og tåle adskillig slit, og ”det er en kjensgjerning at nyanskaffelser siden i livet, er vanskelig å foreta.” (Fearnly 1938:363) Derfor ble det anbefalt å jarevende eller eggvende lakener så snart de var litt slitt. De kunne snus kortende mot kortende, på langs, eller ved at et nytt midtparti ble felt inn.

Dette er en prøve på isying av hekker, av knapper, syng av hemper, av hullsøm og lapping av stoff. Den ble laget i Oslo i 1912 av Emmy Karlsen.

Foto:
Anne-Lise Reinsfelt
Norsk Folkemuseum

Tilrettelegging for fremtidig reparasjon og omsøm var en av fordelene med å sy selv. Men dette kunne også være et krav overfor produsentene, ved å kreve skikkelige lappstoff til konfeksjonssydd plagg (Brandt 1953). Håndarbeidsbøkene omhandler naturlig nok mest egenproduksjon. Kjøp av ekstra stoff ga mulighet til ”å sy en ny overdel eller forandre den gamle når moten skifter” (Ruebel 1980:29). Klærne til barn ble sydd ”til å vokse i” gjennom brede legg og fall og stort sømmonn. Gutteskjorter fikk legg på ermet inni, og bred fall nede. Bukser ble foreslått sydd med bred oppbrett på bena og kjoleliv med bredt sømmonn.

Med unntak av skjorter tar bøkene i mindre grad opp herreklær enn søm til kvinner og barn. Reparasjoner av skjorten forelås forenklet ved hjelp av avtakbare snipper og mansjetter som kneppes på. ”Evighetssocken” er en sokk der hæl og såle kunne maskes fra og strikkes på nytt. Dette er et eksempel på at klærne lages på en mer tidkrevende måte, men hvor denne tiden spares inn ved at de er enkle å reparere. Strikkekjoler strikkes med tanke på senere påstriking. Ekstra garn måtte da beregnes.

Dette garnet må vaskes sammen med kjolen og komme i lys og luft, slik at det stikker mindre av i farge ved påstrikingen. (Kleveland 1950:5)

Å kjøpe ekstra garn til påstriking ble sterkt anbefalt ved strikking av barneklær.

Forebygging av slitasje og teknikker for å gjøre fremtidige reparasjoner enklest mulig var viktige for å en maksimal utnyttelse av knappe ressurser. Det er dermed ikke underlig at dette forsvinner ut av håndarbeidsbøkene på 1970-tallet, da velstanden i Norge hadde kommet opp på et høyere nivå enn under og rett etter krigen. Teknikkene var bare lønnsomme så lenge selve materialene var dyre og tidkrevende å produsere. Dermed lønnet det seg å legge ned mye arbeid i å få dem til å vare. Det samme kan også sies om neste gruppe med teknikker.

REPARASJONER

I omtalen av reparasjoner går det også et klart skille i materialet på slutten av 1960-tallet. Helt frem til denne tiden er både teknikkene, og måten de presenteres på svært like. Alt følger en mal som finnes i lærebøkene i håndarbeid fra rundt århundreskiftet. Lapping og stopping var frem til 1960 en vesentlig del av håndarbeidsundervisning i skolen. Pikene hadde egne stoppe- og lappelapper som senere ble brukt som forbilder. Målet for reparasjonene var at de skulle bli slitesterke og minst mulig synlige. Håndarbeidsbøkene representerte en borgerlig tradisjon som blant annet kommer til uttrykk gjennom kravet om at rette og vrangle skulle være like pene. Teknikkene var til dels svært tidkrevende. For vevet vare beskriver håndarbeidsbøkene opptil 11 ulike teknikker. Den som nevnes hyppigst er lakenlapping, også kalt vanlig lapping. En lapp større enn hullet ble satt på retten og sydd til med kastesting. Sårkanten på hullet ble brettet inn og sydd til lappen på vrangen.

Mange av teknikkene var stoppeteknikker som kopierte mønster og binding i originalstoffet. Slik som lerretstopp, halvstopp, dreielstopp, mønsterstopping, kunststopping, bommesistopping, med mer. Noen teknikker var spesielt rettet mot istandsetting av spesielle stoffkvaliteter som bobinettstopping for hull i tyll eller kniplinger. Eller det dreier seg om utnyttelse av spesielle materialer som bruk av hår (for å oppnå usynlige sømmer) eller liming med gummipapir.

Fem spesielle teknikker for strikkeplagg beskrives i mange av bøkene i tillegg til flere teknikker som også ble brukt på vevete stoffer. Lerretstopp som også ble kalt "vanlig strømpestopp" var den viktigste. De mer spesialiserte teknikkene var sydde maskesting, ekte maskestopping, sammenmasking, sammenmasking av vrangbord, innstriking og påstriking. I tillegg ble teknikker for reparasjoner av spesielle stoffer som klede, damask eller trikot tatt med i noen av bøkene. Enkelte omhandler også bruk av de omtalte teknikkene på skader i nærheten av knapphull, lommeklaffer, skjøter eller kanter eller på kompliserte steder som buksebaken, knær, under ermer og på albuer.

Piker måtte lære å verdlikeholde klær siden klær var en så verdifull ressurs i husholdningen. Dette er en stoppeprøve laget av Randi Sellæg, 14 år, Stokmarknes, Nordland, 1901.

Foto:
Anne-Lise Reinsfelt
Norsk Folkemuseum

Herreskjorten ble behandlet særskilt med metoder for å snu eller fjerne snipper, sy nye av skjorteflaket (som da ble lappet), snu skjorteforstykkene (dersom det var slitt av snippen), sy nye albuer og bærestykke av skjorteforstykket. Slike skjortereparasjoner ble omtalt jevnlig til og med 1960-tallet. Men i en håndarbeidsbok oversatt fra engelsk fant jeg beskrivelse av fremgangsmåte for å snu snipp så sent som i 1981 (Brittain og Harding).

En teknikk forbindelse med reparasjoner, som ikke beskrives i før på 1970-tallet, er påsatt eller applikert lapp - en lapp som stikkes eller kantes fast på rettsiden av stoffet. Denne metoden har likevel ikke vært ukjent. Første omtale av denne teknikken jeg har sett er i 1880 (Rosing) i *Håndarbeid som skolefag, veiledning for lærerinner*: "Ved meget gammelt tøy kan man ogsaa anvende en simplere maade. Man fester da lappen på rettsiden av klædeningstykket og tilsyr med kastesømm (ikke trøkkling)". I bøkene fra 1960-tallet nevnes teknikken tre ganger. Det står at påsatt lapp passet best på alminnelige laken og arbeidsklær, men også at hull i duk eller slitte albuer kunne skjules med en applikasjon. På 1970-tallet ble de applikerte lappene svært populære.

Dette er en stoppe-, lappe-, og strikkeprøve laget av Vilhelmine Hansen, 6 år, Østfold 1880.

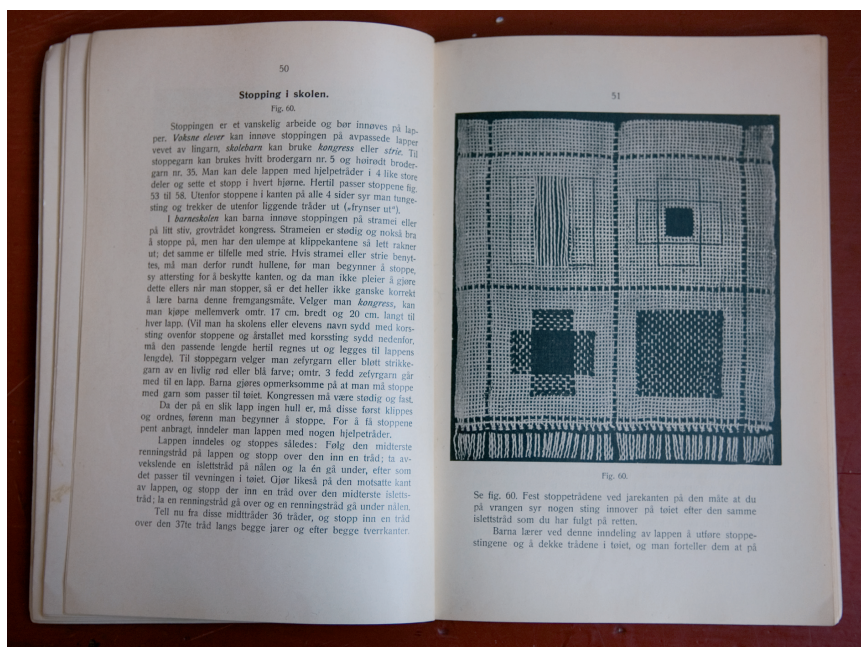
Foto:
Anne-Lise Reinsfelt
Norsk Folkemuseum

Dagligklær, som dongeribukser og andre fritidsklær, kan man trøstigt sette på en lapp selv og gjerne la den synes. Tidligere var det en betingelse at en lapp eller en stopping skulle synes minst mulig. Nå kan man derimot gjøre noe festlig ut av det hele. (Jonson 1977: 112)

Skinnlapper og ferdigkjøpte eller hjemmelagde lapper florerer, og ofte omtales de nettopp som ”festlige”. I en del tilfeller var den dekorative funksjonen blitt viktigere enn det å skjule en eventuell skade. Mye av denne lappingen ble utført med maskin der lappen stikkes eller sikksakkes på, men også broderi ble brukt. I den grad reparasjoner omtales i bladet *Alt om håndarbeid* er det som f. eks. å skjule et lite hull på skulderen med ”et flott broderi” (1984).

Den store lappegledden tilhører 1970-tallet alene og fortsetter ikke inn i 1980- og 90-tallet. Også for andre reparasjonsteknikker er dette et markert skille. Et eksempel er slitte jakkeermer. I 1946 var forslaget at et slitt jakkeerme sprettes opp, vrangsyes og sømmen skjules med en tråd av stoffet som kastes på med et hår eller silketråd (Winka 1946). Ti år senere var forslaget at kanten repareres med bånd av skinn eller stoff. Reparasjonen på 1970-tallet ble ikke gjort usynlig, men tvert imot fremheves som en dekorativ detalj.

Omtalen av reparasjonsarbeidet skifter gjennom hundreåret. I standardverket Caroline Halvorsens *Linsømbok* er kommentarene nøkterne og gjennomført økonomisk. Hun skrev, som så mange etter henne, at det lønte seg å reparere før slitasjen var kommet for langt. ”Hvis skaden i tide og omhyggelig bliver utbedret, kan plagget blive omtrent så pent som før, og det kan

Caroline Halvorsens håndarbeidsbok er en av de typiske håndarbeidsbøkene fra mellomkrigstiden

Foto:
Anne-Lise Reinsfelt
Norsk Folkemuseum

brukes lenge etter istandsettelsen” (Halvorsen 1898:11). I en bok fra 1943 ble lapping beskrevet som god moral:

Hvorfor lapper vi tøyet vårt? For å spare. Men ikke bare for å spare, også for ordens skyld. Et ordentlig, samvittighetsfullt menneske vil ikke kaste tøyet straks det har fått et hull. Det er sløseri (...). Det gir en indre tilfredsstillelse å lappe. Det å gjøre et gammelt og slitt plagg brukbart og ordentlig er noe av det nyttigste en kan lære. Men en må være nøyaktig og gjøre det pent. Lappen skal sees minst mulig. (Christiansen 1943:60-62)

I 1950-årene ble arbeidet med stopping og lapping omtalt som tidkrevende og kjedelig og det ble foreslått nye måter å organisere reparasjonsarbeidet på. Et forslag var stoppe- og lappesentraler etter engelsk forbilde, der husmoren betalte for arbeidet. ”De søkes mest av utearbeidende mødre, som jo er mer øvet i å regne sin tid i penger” (Lunde 1955:5). En annen type ”lappesentral” som ble igangsatt i Oslo gjorde det lett å finne en egnet lapp til enhver reparasjonsoppgave (Husmoderen 1954 nr. 4:2).

I en bok skrevet i 1964 ble lapping omtalt som en del av husmorens ”lite populære arbeide”, men også som meget viktig

...for man sparer store verdier ved å gjøre det riktig. En omhyggelig utført reparasjon kan også gi glede, men man må alltid bruke sin fornuft og aldri la et hull bli for stort. (...) plagget (kan) ofte bli penere etter repareringen enn det var før. Men å forebygge skaden er alltid den beste utveien. (Rutlin 1964:131)

Holdningen til arbeidet var blandet, det var dels kjedelig, dels nyttig, og det burde forhindres mest mulig, men det kunne også i enkelte tilfeller gjøre plagget penere.

I 1977 tas skrittet fullt ut ”Reparasjoner behøver ikke å være kjedelig”. Det gjøres riktignok unntak for stopping av strømper og sokker, ”men dette vil nok også snart forsvinne ettersom syntetisk garn mer og mer tar over etter ull” (Jonson 1977:112).

Både de enkelte teknikker og holdningen knyttet til disse endres. I første halvdel av århundret var arbeidet forbundet med flid, orden og moral, og teknikkene var mange og arbeidskrevende. Målet var at reparasjonen ikke skulle synes. I løpet av 1960-tallet endret dette seg slik at reparasjonen på 1970-tallet fremstår som festlig forskjønnelse. Stoppingen, det aller kjedeligste, ville nye råmaterialer gjøre unødvendig. På 1970-tallet blir det mindre ordinær reparasjon, og mer som har preg av å friske opp tekstilene. Lappede og mer eller mindre tilsynelatende reparerte klær var en viktig del av 1970-tallets antimote. I tiåret etter falt begeistringen for lapper og filler som estisk uttrykk betraktelig, noe også håndarbeidsbøkene viser.

FIKSE OPP TEKSTILER

Målet med reparasjon og istandsetting var å gjøre et slitt tekstil brukbart, mens målet med oppfiksingen var å gjøre en kjedelig eller umoderne tekstil mer spennende.

Det er håndarbeidsbøker fra 1970- og begynnelsen av 80-tallet som omhandler dette tema, mens bladene har denne typen stoff ennå et par tiår. I 1998-årgangen hadde f. eks *Alt om håndarbeidet* en fast spalte, *Hokus pokus*, som ga ideer til hvordan leserens klær kunne bli ”nye og smarte”.

Fra 1920-tallet finnes det eksempler på bruk av applikasjon i dekorativt øyemed, men noe særlig omfang får dette først på 1970-tallet. Quilting og patchwork, lappeteknikker som da ble populære, var tidkrevende for produksjon av et større tekstil, men som mindre applikerte dekorasjoner var de overkommelige for flere. De ble brukt som pynt på klær og brukstekstiler, ofte kombinert med påsydde bånd og stoffremser.

Andre teknikker som ble omtalt på 1970-tallet var broderier, perler og paljetter, knapper, omfarging, eventuelt batikkfarging, og malt dekor med stofftrykk eller stofffarger. Farging, trykking og maling på klær og brukstekstiler var både en måte å fikse opp noe gammelt, men ble også formidlet som en formingsaktivitet med nye tekstiler.

De ulike teknikkene for å fikse opp tekstiler passet som hånd i hanske med den nye formingsideologien. De muliggjorde produkter med et hjemmelaget og ”personlig” preg uten at det krevdes mye kunnskap eller tid. Det er ikke et klart skille mellom når det å lage noe ”selv” var hovedmålet, eller når det også dreide seg om å utnytte tilgjengelige resurser på en god måte. Uansett var noe av den estetiske appellen knyttet til det potensielt resursbesparende og/eller alternative ved fremstillingsmåten.

OMSØM ”NYTT AV GAMMELT”

Ved omsøm lages et nytt plagg av ett eller flere gamle. Begrepet dekker både mindre endringer der plagget fortsatt beholder sin hovedform, også kalt forandringssøm, og fullstendig omforming. I det siste tilfelle sprettes klærne helt opp før de presses og klippes på nytt. Omsøm er en metode for å utnytte materialer fra tekstiler som er blitt slitte eller som eieren ikke lenger har bruk for av andre grunner.

Et flertall av sømbøkene omtaler omsøm. Tre bøker dreier seg hovedsakelig om temaet: *Gammelt til nytt* (Bøhn 1946), *Sy om og sy nytt* (Jonson 1977) og *Sy nytt, sy om* (1982). Oppmerksomheten rundt omsøm var størst på 1940-tallet både i bøkene og i tidsskriftene. Det var f.eks. hovedinnholdet på damesidene i 1945-årgangen av *Arbeidermagasinet*. På 1950-tallet gikk interessen for temaet tilbake, for så å komme igjen på 1960, 70- og 80-tallet. Både på 1940- og 1970-tallet ser ”slitt” ut til å være en viktig grunn for å sy om. Under krigen var – ikke overraskende – materialknappheten en vel så viktig årsak. En del av forslagene var ikke lønnsomme ut fra normale økonomisk betraktninger. Men var behovet for et bestemt plagg stort nok, måtte tilgjengelige materialer bli utnyttet selv om det var en dårlig utnyttelse av disse.

Fra 1960 og fremover var plagg som ikke lenger passet eierens kropp den viktigste begrunnelsen for omsøm. Dette galdt særlig barneklær, men også klær for voksne. Håndarbeidsbøkene foreslo å sy om klær eieren var lei av, eller som ble oppfattet som umoderne både på 1930-40- og på 1970-80-tallet i. Bladet *Arbeideren* hadde en spalte om hvordan eldre tøy kunne moderniseres for sesongens mote. En artikkel innledes slik:

En selskapskjole kan, hvis det er godt stoff i den, vare en fire, fem år. Men så lenge går det ikke an med den samme fasong hvis man er forholdsvis ung og gjerne vil være litt fiks. (*Arbeideren* 1935:11)

Artikler om tilpassing til sesongens mote fantes også i *Husmoderen* på 1950-tallet. Den sosiale slitastjen vært viet oppmerksomhet også i perioder med relativt lavt forbruk.

Omsøm kan sees som en enkel måte å lage noe, der selve det å lage, ikke utnyttelsen av materialene, er det sentrale. En slik tankegang har nær sammenheng med ideologien bak formingsfaget hvor det ”å skape selv” får høy verdi (Haabesland og Vavik 1990, Klepp 2003b). En barnenattkjole sydd om av en T-skjorte blir kanskje verken rimeligere eller penere enn ved å bruke trikot i metervare. Det vesentlige er å lage noe ”selv”, på en enkel og rask måte.

Omsøm kan også være en teknikk for å få frem effekter som ikke så lett oppnås ved bruk av nye materialer. Et eksempel er skjørt laget av sammen-syddde slips, men det er ellers olabukser som dominerer disse forslagene. Plagget har gått fra å være arbeidstøy til å bli et moteplagg for nær sagt en hver anledning, men fortsatt forbindes det med noe røft, tøft og uhøytidelig. Både slitte olaklær, omsyddde olaklær og til dels skitne olaklær har en annen status enn tilsvarende plagg av andre materialer (Wintzell 1985, Klepp 2006 og 2007) og det er ikke den ting som ikke kan syes av brukte olabukser.

Den omfattende omsømmen under og like etter krigen hadde material-knapphet som viktigste forutsetning. Men også i en kultur preget av knapphet finnes alternativer (Johansson 1994:99). Ser man på de konkrete forslagene til omsøm er bruken av kontrasterende farger, stoffer og mønster påfallende. Rådene gikk ikke ut på å gjøre omsømmen mest mulig usynlig, men snarere å finne smarte modeller der de ulike stoffene sto i kontrast til hverandre. Omsøm var et estetisk virkemiddel som inngikk i moten under krigen. Det er mulig dette også kan forklares med at nøysomheten ble et ideal (Esborg 1995:47).

Typen omsøm som foreslås i håndarbeidsbøkene endres gjennom undersøkelsesperioden. Den enkleste formen for omsøm – hvor plagget endres med svært lite eller ingen egentlig søm – finnes bare etter 1970-tallet. Et godt eksempel er fra 1984. Under overskriften ”Gøy med en gammel collegegenser” står det at ”En gammel, ganske vanlig collegegenser med lange ermer, kan bli ny og festlig ved hjelp av en saks”. Resultatet ble en kortermet genser (*Alt om håndarbeid* 1984). Andre forslag var å klippe vest av jakke eller kortbukse

av langbukse. Den motsatte ytterlighet var den fullstendige oppsprettning av plagg hvor ingen av de originale sømmene bruktes i det ferdige plagget. Denne metoden var dominerende på 1940-tallet. Mellomformen, hvor plagget beholder sin hovedform og funksjon med mindre endringer, f. eks. forlengelser/utvidelser av for korte eller trange klær var det mye av på 1960, 70- og 80-tallet. En siste mulighet var å gi plagget en ny funksjon uten at ble sydd fullstendig om slik som T-skjorter som blir til nattkjole. Denne typen omsøm var det mye av på 1970/80-tallet.

Omsøm fikk et stort oppsving under og rett etter andre verdenskrig samt på 1970/80-tallet. I begge perioden fikk omsøm en egenverdi som et selvstendig estetisk uttrykk ut over den økonomisk begrunnelsen teknikkene elles hadde hatt. Forslagene har teknisk sett stadig blitt enklere og raskere å utføre.

LAPPER OG FILLER

En lapp er et stykke tøy, som oftest ikke så stort. Lapper kan både være rester etter søm av nye klær og brukte tekstiler.

I heftet fra 1940 finnes ”ideer til en vrimmel av festlige julegaver fremtryllet av lappeskuffens innhold.” Det dreier seg både om små arbeider som ”en ny veske av gamle rester”, men også om applikasjonsarbeider. Tonen er preget av at det er utrolig hva man kan få til, som i overskriften: ”Juleklapper av bare lapper” (*Alle kvinners julegaver* 1940:12).

I tiåret etter krigen var ikke omtalen av lappene like full av entusiasme, snarere lukter det litt av prektighet. ”Husk på aldri å kaste lapper og klipperester, men enten gjemme dem til reparasjonsarbeider, eller lag noe nyttig av dem (...) Hold orden i fillene” (Brandt & Smeby-Skants 1953:28).

I perioden fra slutten av 1950-tallet fram til 1970 ser utnyttelsen av lapper ut til å være på et lavmål. Dette kommer frem både gjennom hvilke teknikker som behandles og hvordan de presenteres. I 1958 ble det riktignok skrevet at: ”applikasjon blir fremdeles mye brukt. En kan lage mye morsomt og pent ved hjelp av stoffrester, både ensfarget og mønstret” (Lund 1958:42). Men dette virker ikke særlig overbevisende. Bøker fra 1970-tallet derimot omtalte lapparbeidene som ny mote ”Tidligere var det ikke særlig stas i å gå i lappete og hjemmelagde klær, men dette er nå totalt forandret” (Jonson 1977 innledning). Det fantes da tilløp til en viss moralisering over at lappene burde være brukte og produktene billige (Jeffs 1979). Den nye moten ble sett i sammenheng med en mer bevisst miljøprofil.

Vi er kommet til et vendepunkt når det gjelder statustenkning. Det er ikke lenger så enestående å ha mange eiendeler (...). Et nytt syn på miljøet har ført til at vi har begynt å tenke mer fornuftig på vårt forbruk og fått en økende forståelse for at jordens ressurser må bli bedre fordelt. Vi trenger ikke lenger kjøpe alt nytt. Ungdommen går gjerne rundt i farmors gamle pels fra 40-årene, eller i farfars gamle skjorte av enda eldre årgang. Gamle klær er mer ”in” enn noen gang før. (Jonson 1977 innledning)

Gamle klær, filler og lapper var både moderne og miljøriktig. På 1980-tallet var både moralismen og miljøprofilen borte:

De som arbeider med applikasjon i dag er ikke lenger nødt til å benytte avklipp og rester av gamle utslitte klær, men kjøper gjerne nye stoffer som skal passe til skisser som er utarbeidet på forhånd. (...) Det er bortkastet tid å arbeide med morkne materialer. (Det Beste 1981:181)

Der gamle materialer brukes, kan hensikten være å få disse unna vei, like mye som å unngå å kjøpe nytt: ”Så får en benyttet smårester og gamle stoffer som ellers bare blir liggende og ta opp plass” (Aakerman 1982:34).

Omtalen av bruk av lappene er hyppig på 1940-tallet og så igjen på 1970- og delvis 80-tallet. Mens lappene var en høyt skattet ressurs på 1940-tallet, ble de avleggs, men moralsk riktig før de igjen fikk oppmerksomhet som miljøriktige på 1970-tallet. Den nye interessen for lappene på 1970-tallet har blant annet sammenheng med oppblomstring av lappeteknikkene, som riktignok fort ble dominert av ferdigproduserte nye lapper.

Ofte brukes uttrykket filler om både større og mer slitte tekstiler enn det vi tenker på med lapper. Felles for de ulike teknikkene for utnyttelse av filler er at tekstilene gis en ny binding. Fillene brukes således som råstoff for ny tekstilproduksjon.

En gammel teknikk har vært blanding av opprevne og oppkarede ullfiller; sjoddi for innblanding i nytt ullgarn. Denne teknikken omtales bare i forbindelse med å samle filler til industrien. I hjemmet har bruk av filler til filleryer vært vanlig, ikke bare omtales bruk av vanlige filler, men også fiskegarn, sekkestrie og remser fra ”skinn eller pelskåper” foreslås som materialer (*Husmoren* 1900, Engelstad & Smeby 1933 og *Alt om håndarbeid* 1995)

Hekling av filler omtales første gang i 1963. På 1970/80-tallet omtales også teknikker for fletting, knytting og strikking med filler og filler som fyll. De mange teknikker for utnyttelse av filler og lapper på 1970/80-tallet må sees i sammenheng med at det var først på denne tiden det virkelig fantes et overskudd av egnete materiale for slike arbeider. En annen viktig forklaring ligger i en endring i synet på tekstilarbeidets mål, som blant annet overgangen fra håndarbeid til forming i skolen er et uttrykk for (Klepp 2000b). Målet var ikke lenger å lære de vordende husmødre teknikker for å produsere nødvendige tekstiler og holde dem ved like, men å gi elevene muligheter for fri utfoldelse av deres iboende skapertrang. Vektleggingen av flid og håndverksmessig dyktighet vek for kravet om raske resultater i form av ferdige produkter. Tekstilarbeidet var ikke lenger håndverk, men en fritidsyssel. Hekling, fletting og til dels knytting og strikking av filler er aktiviteter som krever relativt lite spesialkunnskap og verktøy og som kunne gi rom for eksperimenter med form og farge. Teknikkene er således egnet til de nye tekstilaktivitetene som rommes innenfor formingsbegrepet.

Ett av de eksemplene som mest ekstremt rendyrket disse idealene sto i *Alt om håndarbeid* 1979. Et stort veggteppe var sydd av løsthengende lapper

i rader over hverandre. Sømmen var skjult under neste rad. Lappene var klippet i ulike størrelse og form og i en rekke ulike materialer. De var verken kantet eller sydd ned. Et slikt teppe krever minimal syferdighet og arbeidsinnsats. Resultatet er på den annen side avhengig av en rikholdig material-samling og sans for form og farge.

Utnyttelsen av filler som materialer i nye tekstiler fikk et stort omfang på 1970-tallet, med mange ulike teknikker. Mange av teknikkene var raske både å lære og å utføre, og produktene passet godt inn i 1970-tallets antimote og formingsideologi.

ENDRINGER GJENNOM ET ÅRHUNDRE

Både de enkelte teknikker og holdningene til dem har forandret seg gjennom 1900-tallet. Perioden fra 1900 til 1930-tallet var tiårene for den skikkelige nøysomheten og det gode håndverket. Håndarbeidsbøkene beskrev alle kunstens regler slik at reparasjonene kunne bli så godt som usynlige. 1940-tallet var preget av materialknapphet, men også av en vilje til å ikke la seg knekke. Ny mote ga omsømmen større spillerom. Det gikk sport i å få til det utrolige av ingenting.

1950- og 60-tallet var tiden for den rasjonelle husmor som holdt utgiftene nede ved å planlegge og forvalte sine ressurser på en optimal måte. Bøkene tok sikte på å lære kvinnene til å bli gode forbrukere. Garderobeplanlegging og tiltak for å forhindre slitasje var dermed viktige temaer. Teknikkene for reparasjon og omsøm skilte seg lite fra tiårene før. Sparsomheten var delvis økonomisk nødvendig, men like viktig var den rette moral. Dette fortsatte inn i det neste tiåret selv om forbruket da økte kraftig.

Som vi så innledningsvis var 1960-tallet en periode med mye nytt; formingsfaget og formingsideologi, vekst i det private forbruket og antimote er noen viktige stikkord. Men det er først i tiåret etter at dette preger håndarbeidsbøker og blander. På 1960-tallet var det forstst vekt på forbygning av slitasje og mange kompliserte teknikker for reparasjon og omsøm.

På 1970-tallet hadde forbruket kommet opp på et nivå der det ble et overskudd av tekstiler. De nye lappeteknikkene og formingspregede aktivitetene ga nye muligheter til å utnytte lapper og filler som råstoff i nye produkter. Antimoten var spredt til en større del av befolkningen og skapte variasjon i klesdrakten. Samtidig ble det å skape selv en ny ideologi knyttet til faget forming. Det gamle kravet, *hel og ren*, ble utfordret og det hjemmelagde fikk status som protest mot masseproduksjon og miljøødeleggelser. I en slik sammenheng var det ikke det håndverksmessige, men det hjemmegjorte preget som ble fremhevet. Håndarbeidsbøkene og bladene var fulle av morsomme nye teknikker, eller gamle teknikker som ble presentert på nye måter. Grensene mellom hva som var reparasjon og omsøm, og hva som var ren oppfrisking ble mer flytende. Likeledes ble det mer uklart om begrunnelsen for gjenbruk av materialer var økonomi, ideologi eller estetikk.

Mens forbruket fortsatte å øke gikk interessen for anvendelsen av tekstilavfallet i hjemmet tilbake. På 1980/90-tallet ble økonomisering med tekstiler

bare unntaksvis berørt i håndarbeidsbøkene. Enkelte eldre teknikker for utnyttelsen av stoffrester ble videreført som spesialinteresser med egne bøker men uten økonomiske eller moralske krav om at lappene skulle være gamle.

Nedgangen i arbeidet med å økonomisere med tekstiler gikk raskt, men ikke uten svingninger. Flere av de omtalte teknikkene - særlig de som har brukt avlagte klær som råstoff for nye - fikk tvert imot et kraftig oppsving, før de endret karakter helt og mistet sitt opprinnelig økonomiske innhold. Dette kan sees i sammenheng med endringer i mote og endringer i det ideologiske grunnlaget for kvinnelig håndarbeid/forming. Viktig har også vært den økte tilgjengeligheten av filler, lapper og avlagt tøy, som det økte forbruket har ført med seg. Flere av teknikkene for å økonomisere med tekstiler lever videre i former for dekorasjon eller nyskaping av produkter. Teknikken og det estetiske uttrykket den gir, har dermed overlevd de funksjonene den opprinnelig hadde. Det som en gang skulle synes minst mulig blir tillagt en estetisk verdi.

Dett er en markant endring i håndarbeidsbøkene fra en vektlegging av økonomi og nytte mot det morsomme og effektfulle. Denne endringen kan forstås i lys av en endring i håndarbeidets status fra nødvendig arbeid til en fritidssyssel. De raske resultater, det morsomme og fikse ble vektlagt på bekostning av de økonomisk begrunnede tid- og arbeidskrevende teknikkene. Som et ledd i dette blir tekstilarbeidet en spesialkompetanse som det ikke forutsettes at alle (kvinner) har bruk for.

Velstandsøkningen, sammen med nedgangen i arbeidet med å økonomisere med tekstiler i hjemmet, danner grunnlag for en stadig økende mengde tekstilavfall fra private husholdninger. Det er en viktig utfordring både å demme opp denne utviklingen og finne gode løsninger for gjenbruk og resirkulering av tekstiler både i og utenfor hjemmet.

REFERERT LITTERATUR SOM IKKE INNGÅR I LISTEN MED KILDER

Avdem, Anna Jorunn & Kari Melby 1985: *Oppe først og sist i seng*. Oslo, Universitetsforlaget.

Esborg, Line 1995: *Krigshverdag. Oslo-kvinner forteller*. Oslo, Norsk folkemuseum.

Furre, Berge 1992: *Vårt hundreår. Norsk historie 1905-1990*. Oslo, Samlaget.

Haabesland, Anny & Ragnhild E Vavik 1990: *Forming – hva og hvorfor*. Stord, Stord lærarhøgskule

Hagemann, Gro & Hege Roll-Hansen (red.) 2005. *Twentieth-century housewives: meanings and implications of unpaid work*. Oslo, Unipub.

Haraldssen, Gustav & Hege Kitterød 1992: *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. Tidsnyttingsundersøkelsene. Oslo, Statistisk sentralbyrå..

Johansson, Ella 1994: *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Stockholm, Nordiska museets forlag.

Klepp, Ingun Grimstad 2000: Fra eggvendte laken til festlig lapp på baken: Råd og teknikker for å økonomisere med tekstiler 1900-2000. *Arbeidsrapport nr 3, Statens Institutt for Forbruksforskning*, Oslo.

Klepp, Ingun Grimstad 2000: *Hvordan lære å sy og strikke? Norsk håndarbeidsundervisnings metode sett i forhold til dets mål og mening 1889-1998*. Borås, Textile Research Centre, Swedish School of Textiles, University College of Borås.

Klepp, Ingun Grimstad 2001. Hvorfor går klær ut av bruk? *Rapport nr. 3, Statens Institutt for Forbruksforskning*, Oslo.

Klepp, Ingun Grimstad 2002. Jeans og den lille sorte - hvorfor yndlingsklær er mer miljøvennlige enn andre klær. *P2-akademiets tidsskriftserie*, Oslo, Transit.

Klepp, Ingun Grimstad 2003. Fra rent til nyvasket. Skittent og rent tøy. *Fagrapport nr. 2, Statens Institutt for Forbruksforskning*, Oslo

Klepp, Ingun Grimstad 2006: *Skittentøyets kulturhistorie. Hvorfor kvinner vasker klær*. Oslo, Novus.

Klepp, Ingun Grimstad 2007: Patched, louse-ridden, tattered: Clean and dirty clothes. *Textile: Journal of Cloth and Culture*, Inn Press.

Lingsom, Susan & Ellingsæter, Anne Lise 1983: Arbeid, fritid og samvær. Endringer i tidsbruk i 70-årene. *SA nr. 49, Statistisk sentralbyrå*, Oslo-Kongsvinger.

Löfgren, Orvar 1990: Tingen och tidsandan. I: *Människor & föremål. Etnologer om materiell kultur*. Utgitt av Etnologiska institutionen ved Umeå universitet.

Solbraa-Bay, Juliane 1970: *Nordens husmødre*. Oslo, Cappelen.

Sæbø, Randi 1986: *Klasse, kjønn og husarbeid. En analyse av klassespesifikke kjønnsforskjeller blant toinntektsfamilier*. Hovedoppgave i sosiologi, UiB.

Thorsen, Liv Emma 1993: *Det fleksible kjønn: Mentalitetsendringer i tre generasjoner bondekvinner*. Oslo, Universitetsforlaget.

Veblen, Thorstein (1899) 1976: *Den arbeidsfrie klassen: En økonomisk studie av institusjoners utvikling*. Oslo, Gyldendal.

Vittersø og Strandbakken 1998: Miljøbelastninger ved forbruk av klær og sko. *Forbrukerinformation TemaNord*

Wilson, Elizabeth 1989. *Kledd i draumar: Om mote*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Wintzell 1985: *Jeans och jeanskultur*. Stockholm, Nordiska museet.

KILDER

Alle kvinners julegaver 1940.

Amundsen, Wenche 1979: *Håndarbeid for alle 2. Strikking, fletting, knipling, nålebinding*. Strikkekurs fra a-å. Oversatt fra Nederlandsk. Oslo, Cappelen.

Andersen, Astrid Kruse 1969: *Tilskjæring og syteknikk*. Oslo, Tidens Norske Forlag håndbøker.

Andersson, Gerd L. & Elisabeth Bernstedt 1965: *Tekstilene våre. Lærebok for ungdomsskolen*. Oslo, Aschehoug.

Andersson, Ulrika 1989: *Luer, votter, skjert. Strikking, hekling, haking*. Oversatt fra svensk 1989. Oslo, Cappelen.

Andrésen, Ellen 1946: *Cappelens Strikkebok for små og store*. Oslo, Cappelen.

Axén, Gunilla & Inez Svensson 1976: *Klær for alle*. Oslo, Cappelen.

Brandt, Birgitte & Mosse Smeby-Skants 1953: *Vi lapper og vi stopper. Stell av klær til husbehov i ord og bilder*. Oslo, Hus og Heim.

Bondesen, Esther 1948: *Den nye Strikkeboken. Håndbok i moderne strikking*. Oslo, Ansgar.

Brittain, Judy og Sally Harding 1981 (1979): *Håndarbeidsboka. Trinn-for-trinn - beskrivelser av hundrevis av teknikker og arbeider i strikking - hekling - makrame - veving - broderi - stramei - lapparbeider - som*. Oslo, Teknologiens forlag.

Bull, Alette 1954: *Strikkebok*. Oslo, Urd.

Bull, Alette: 1933: *Strikkebok*. Oslo, Aschehoug.

Bøhn, Annichen Sibbern 1931: *Strikkeoppskrifter*. Oslo, Grøndahl.

Bøhn, Annichen Sibbern 1946: *Gammelt til nytt*. Oslo, Grøndahl.

- Cappelen 1995: *Cappelen's store håndarbeidsbok*, Oslo, Cappelen.
- Christiansen, R. Lie 1943: *Håndarbeidsboka for skole og heim. Rettleiing i kvinnelig håndarbeid*. Oslo, Cappelen.
- Det Beste 1981: *Hobby og håndverk 1981*. Oslo, Forlaget Det Beste.
- Engelstad, Helen & Mosse Smeby 1932: *Strikkeboken - praktisk veiledning i moderne strikking*. Oslo, Some og Co.
- Engelstad, Helen & Mosse Smeby Skants 1940: *Vi syr og strikker for fedrelandet. Efter godkjente mønstre*. Oslo, Aschehoug.
- Engelstad, Helen 1933: *Hekleboken. Praktisk veiledning i moderne hekking*, Oslo, Some og Co.
- Engelstad, Helene & Mosse Smeby 1933: *Somes håndarbeidshefte*. Oslo, Aschehoug.
- Ericson, Nina 1983: *Klær*. Oslo, Grøndahl.
- Fearnly, Marie 1938: *Lev livet lettere - håndbok for alle hjem*. Oslo, Gyldendal.
- Gardiner, Wendy 1994: *Sy selv. 30 flotte gaveideer og ting til hjemmet*. Oslo, Teknologiens forlag.
- Halvorsen, Caroline 1918 (1898) *Linsømbok. Veiledning i linsøm, ridsing, klipping og sying samt i reparation av undertøy*. Kristiania, Cappelen,
- Halvorsen, Caroline 1922 (1901): *Strikkebok for barneskolen og hjemmet*. Kristiania, Cappelen.
- Halvorsen, Caroline 1923 (1898): *Håndbok i kvindelig håndarbeide. Metodisk veiledning ved førsteundervisningen i søm og ridsning for barne- og ungdomsskolen*. Kristiania, Cappelen.
- Halvorsen, Caroline 1931 (1889): *Kjolesømbok*. Oslo, Cappelen.
- Heine, Gundi 1982: *Barneklær og kosedyr*. Oslo, Schibsteds forlag.
- Heyduck, Ariane & Kathrin Behrens 1992: *Håndarbeid. Strikkebok. Grunnkurs med enkle og lettstrikkede modeller*. Oslo, Schibsted.
- Hjemmets forlag 1918: *Damernes Haandbok. Uundværlig raadgiver for damer i alle samfundslag*. Kristiania.

- Jeffs, Angela 1979: *Skapende hender. Brukskunst, forming, hobby*. Oslo, Teknologiens Forlag.
- Johannesen, Amalie 1892: *Lærebog i mønstertegning og som av guttedragter. Udarbeidet efter propotionsmetoden for skole og hjem*. Kristiania.
- Jonson, Gingen 1977: *Sy om og sy nytt*. Oslo, Schibsted.
- Juul, Ingri & Ragnhild Magnussen 1996: *Strikking*. Vollen, Tell forlag.
- Jaacks, Hanna 1988: *Alt om strikking og litt om bekling. Det moderne standardverk. Lær deg å strikke perfekt*. Oslo, Ernst G. Mortensens forlag.
- Kirkwood, Janett 1978: *Hjemmets store sy - og håndarbeidsbok Hygge med håndarbeid*. Oslo, Hjemmets bokforlag.
- Kleveland, Annemor 1950: *Annemors modeller. Strikkejoler for småpiker*. Bergen, Finn Eide.
- Kolstad, Lise & Tone Takle 1992: *Strikk hva du vil. Mønstring, farge og form*. Oslo, Cappelen.
- Kvarsnes, Ashild, Skarstein & Trøttestad 1957: *Symaskinen, vår gode venn*. Oslo, Gyldendal.
- Lennartsson, Åsa 1987: *Sy barneklær av myke stoffer*. Oslo Teknologiens forlag.
- Lerche, Adèle (red) 1963: *Gyldendals Store Sy -og Håndarbeidsbok*. Oslo, Gyldendal.
- Lokrantz, Kerstin 1974: *Enkle klær som man kan sy selv. Mønsterdiagram og somforklaringer til 36 plagg fra hele verden*. Oslo, Gyldendal.
- Lokrantz, Kerstin 1980: *Korssting på klær*. Oslo, Schibsted.
- Lund, Ella 1958: *Sy selv. Alt om som og syteknikk. Kort og greit forklart i tekst og 1000 instruktive tegninger. Sybok for de tusen norske hjem*. Oslo, Dreyer.
- Lunde, Dagmar 1955: *Vi syr selv. Dame og barneklær*. Oslo, Johan Grundt Tanum.
- Magnuson, Ragnhild & Tønneberg, Eli 1992: *Strikkegleder. Kreativ maskinstrikk*. Oslo, Tell forlag.
- Maurstad, Mari & Anne-Kristi Espenes 1999: *Rett på vrangen. Strikkebok for store og små*. Oslo, Landbruksforlaget.

- Mørk, Rikke 1990 (1980): *Lappeteknikk, spreke og frodige mønstre*. Oslo, Cappelen.
- Rosing, Marie 1880: *Haandarbeid som skolefag, veiledning for lærerinder*. Kristiania, P. T. Malings forlag.
- Ruebel, Ines 1980: *Klipp og sy, som til nytte og glede*. Oslo, Teknologiens forlag.
- Rugaas, Torild 1989: *Gøy med garn. Strikking og hekling. 4 H oppgåve*. Skjetten.
- Rutlin, Signe mf. 1964: *Den store håndarbeidsboken*. Oslo, Dovre Mønster.
- Saglie, Gjertrud 1989: *Strikke - hekle - binde*. Oslo, Landbruksforlaget.
- Schreiner, Johanna 1911: *Til daglig bruk. Gamle og nye strikkemønstre til nyttige genstander. Til uld - og bomuldsgarn*. Kristiania.
- Schreiner, Johanna: *Strikkemønstre fra oldemors tid*. Kristiania, Cappelen.
- Sibbern, Annichen 1929: *Norske Strikkemønstre*, Oslo, Grøndahl.
- Smedal, Synnøve 1965: *Vi syr*. Oslo, Ernst G. Mortensens forlag.
- Smedal, Synnøve 1977: *Strikking. Teknikker og modeller*. Oslo, Cappelens Håndbøker.
- Smedal, Synnøve 1978: *Det Bestes store sybok*. Oslo, Det Beste.
- Smedal, Synnøve 1981: *Mitt lille håndarbeidsbibliotek. Hekling*. Oslo, Gyldendal,
- Snarud, Liv 1996: *Strikk meg et eventyr. Strikkeoppskrifter for hele familien*. Oslo, Boksenteret forlag.
- Stil 1950: *Stil syboken*. Oslo, Cappelen.
- Greenes forlag 1945: *Strikkebok for barneklær alle aldre*. Oslo, E. Greenes forlag.
- Sutter, Jasmin 1993: *Hekling, lett å lage. 50 utsøkte gaveideer og ting til hjemmet*. Oslo, Teknologiens forlag.
- Svennås, Elsie 1979: *Quilting. Applikere-lappeteknikk*. Stavanger, Cappelen.
- Ulrich von Arenstorff 1978: *Klassisk strikk*. Oslo, Hjemmets bokforlag.
- Veibel, Susanne 1984: *Utkledningsboka, Karnevalsdrakter du kan sy selv*. Oslo, Cappelen.

Wahl, Villa Thrap 1932: *Flittige små hender - en julebok for hele året. En samling lette småmønstre, tegninger, oppskrifter og idéer med greie beskrivelser til*. Oslo, Some og Co's forlag.

Winka, Gunnel 1975 (1972): *Lær å sy klær*. Oslo, Landbruksforlaget.

Aakerman, Grete Becher mf. 1982: *Klær*. Oslo, Gyldendal.

NOTER

- 1) Artikkelen bygger på rapporten Fra eggvendte laken til festlig lapp på baken. Råd og teknikker for å økonomisere med tekstiler 1900-2000, (Klepp 2000a).
- 2) Årganger: 1900, 1910, 1950, 1955, 1969, 1970, 1980.
- 3) Årganger: 1928, 1935, 1945, 1955 og 1965.
- 4) Årgangene fra 1979-1985 og 1999.
- 5) Årgangene fra slutten av 1990-tallet.

patching and darning in the 20. century

The article discusses changes in the way different techniques for economising with textiles is referred to in the 20th Century. The material consists of 80 needlework books, in addition to some periodicals and ladies' magazines. The analysis focuses when the different techniques are described relative to each other and how they are described. The described techniques include needlework for the prevention of wear and tear, different kinds of mending, recycling of textiles through re-sewing and the utilisation of rags, patches and left-over yarn.

The development goes from numerous time-consuming and specialised techniques at the beginning of the century towards fewer and far simpler techniques. In the earliest period utilising everything to the last rag seems like an implied matter of course. Later this kind of work is given a moral significance, and at last it is liberated from economic as well as moral reasons. Technically this development is shown through a change from stressing advanced and invisible techniques which made the mended or re-sewn garment as similar to the original as possible, to a stressing of the techniques' potential for a unique aesthetical expression. The 1970s is the golden age for this kind of work, which can be explained both by "anti-fashion", the new ideology of art education in the schools and by a growing ideology of leisure time. Towards the end of the century the techniques for economising with textiles disappear from the books of needlework. Yet in the magazines there is still a certain interest in wardrobe planning and renewal of garments.